

Др Миливоје Урошевић

МАТИЈА БАН КАО ПРЕДАВАЧ КЊИЖЕВНОСТИ

(наставан)

Банов став у књижевном стварању

Четрдесетих година у поезији у Србији још увелико влада класицистичко-просветитељски дух. На такву књижевну атмосферу наишао је Бан доласком у Србију. Класицистичка форма песме била је од посебне важности. Она је почињала да се гаји још у школи. То приказује један ученик тога доба у својим успоменама на следећи начин: „У поезији опет овако је радио: прочита нам једну оду, Мушицкову или Светићеву, па нам онда каже предмет о чему да пишемо оду, по угледу на прочитану оду. Ја напишем оду а тако и остали другови. Али у мојој оди ја натрпам што више имена из митологије, н. пр. у место да означим време, ја кажем „Хрон“, или кад хоћу провиђење да означим ја кажем „Јупитер“ итд. Кад сутра дан Малетић каже, како нико готово није добро израдио задатак изузимајући Маринковића.⁶⁴ Исти писац каже да и они ђаци који су се одавали писању песама више су то чинили „вежбања, или као што се онда говорило упражњенија ради“. Оно што се тада јављало у књижевности „није имало везе са постојећим стањем ни унутрашњом политиком“. Српска историја, наводи даље писац, није имала у гимназији посебног професора. На Лицеју није било посебне катедре. Оно што се читало из те области била је само стара историја. До четвртог разреда гимназије ђак није готово ништа знао о устанцима 1804. и 1815. године. Историја Симе Милутиновића није могла лако да се набави а Вукове књиге биле су забрањене. У дилетантском позоришном друштву давали су се комади са историјском тематиком.

Но и поред такве амтосфере већ су почела да пробијају патриотска стремљења изражена и у стиховима, нарочито по настанку Гарашашиновог „Начертанија“. По-

ред ода настају борбени стихови у којима се исказују национална стремљења иако још увек разнородна почев од панславистичких до изразито српских. Крајем децембра 1847. године уредник „Подунавке“ Милош Поповић штампа Даничићеву похвалу песама Бранка Радичевића.⁶⁵

Књижевна, па и друштвена атмосфера четрдесетих година исказана је и у подужем чланку „Шта нам је Славенима сад најнуждније“ у „Подунавци“ за 1845. годину под потписом Ђорђа Ј. Поповића.⁶⁶ Писац каже у поднаслову да је то „из Јорданова Летописа за славенско књижество итд.“⁶⁷ Словенске књижевности су већ увелико ста-
**ПОВЕРА
ОРТОВА** ле на сопствене ноге па их сада треба тако усмерити да се те „расцепљене“ снаге споје у једну „силу“ да би се „четири главне реке у обштинско корито, у корито славенске народности могле довести“.

Полазећи од просветитиљског гесла да у „изображењу народа лежи нам будућност“ писац се залаже за „народну књигу“. Уметничке песме, приповетке и романи чита само један врло узан круг људи и то само из љубави према „народности“. Иначе лако читају француски или немачки роман који је „и занимљивије писан, боље израђен, сјајније напечатан од наши“. Стога нам је сада најпотребнија „народна књига“. Њен задатак треба пре свега да буде „поучавање и душевно облагородњавање“. То је књига која треба у првом реду да буде намењена сељацима и да говори о „њиварству“, о „нижим занатима“, о средствима којима се подиже „срећа тежачка“, о законима, о прошлости и садашњости (историјској, географској, етнографској итд.). Ове књиге не би требало „одвећ у забаву облачити“. У њима треба увек да доминира „жива озбиљност“, а љубав према народу, отаџбини и владару треба увек да „дражи“ вољу за читање.

Писац сматра да се народу мора дати и „забавна“ литература, али преклиње да се чувамо „оне сладосне чувствености, и романтичног блудила, што по обичним приповедкама и романима теку, тим би здраво језгро народа у срцу отровали, и најслабији пород одранили“. Отуда је задатак и „забавне“ књиге: „**Истинито** оплеменили срца, побуђивати жарку љубав к народу, отаџбини и влади, снажити душе великим образима из прошлости итд.“.

Иако одушевљени панславист и убеђени просветитељ, писац схвата да се у нашој уметничкој књижевности мора полазити од народних књижевних умотворина. Сагледао је да је наша нова књижевност демократизованија него, на пример, француска или немачка, јер је писана народним језиком. За разлику од Немаца код нас сваки „ред и сталиш“ чита исту књигу зато што је наше „књижевно наречје“ много мање удаљено од народног говора него што је немачки књижевни језик. У чланку се са одушевљењем препоручују народне песме и приповетке као

база наше нове књижевности: „Чим нам се народ толико тисућа година веселио, крепио, уздизао, и потребу свога срца намиривао? Нису ли то оне сладке, из најчистијега срца народа произтекле **песме**, које се и дандана с толи чврстом љубави држе? Нису ли то оне срчане, пуне фантазије, духом народним надануте причице и приповедке, које и дандана на Шпреи као и на Волпи, на Висли и мору балтичком као и на Дунаву и јадранском мору од уста до уста иду. У тим песмама, у тим причицама и приповедкама лети подпуни дух нашега народа, из њи ваља нам учити и познавати народни наш дух, отуда гледати кад оћемо срце и душу народа нашег да погодимо. У овај извор прави и једини створава спустите се о мужеви, кои оћете да сте воће нашем народу, његове живе образе примите у вашу стварајућу фантазију, из његове дубљине црпите нове образе сили вашој стварачици (Schöpfungskraft)! Онда ћете народу вкус погодити, онда му срце са најтањи страна дирнути, онда ћете подићи књижество, које ће и пука и народа достојно бити.⁶⁸ Препоручује да се најпре „прерађују“ боље и лепше народне песме и приповетке. Тако бисмо добили књижевна дела у чисто народном духу која су сада у толико потребнија уколико јача утицај стране литературе, јер „чиста својост јесте лепа властитост“.

ПОРТА
ОРТОГРА

Као што се из претходног излагања види четрдесетих година и панславистички оријентисани писци реагују врло оштро на европску романтичку књижевност и залажу се за „истиниту“ тј. ону књижевност у којој се третира стварни живот. Може се рећи да су то владајућа схватања у српској књижевности ове деценије. Поред тога, сагледавано је да је у књижевном стварању нужно полазити од народних песама и приповедака које су прави израз оних друштвених снага из којих се стварало ново, грађанско српско друштво. Европски романтизам је одбациван као „отров“, „блудило“, нешто што је сасвим страшно и погубљено за наш народ. У том одбацивању романтизма писци му четрдесетих година претпостављају просветитељски реализам и „животну истину“ народних умотворина. Оваква „истинита“ књижевност доући ће се до шездесетих година.

Банова схватања о књижевности у многим се поклапају са изложеним ставовима. Своја теоретска књижевно-естетска схватања изразио је први пут у свом часопису „Дубровник“. У овом часопису Бан је штампао двадесет лирских песама које је, како каже, испевао у најранијој младости. Неке од њих био је написао на италијанском па их је сада превео, али их је све овога пута „дотерао“ и дао им „славјанску помаст“. Те песме су писане у духу наше ране ренесансе. Карактеришући их Бан је изрекао укратко и свој књижевно-естетски став: „Све уобће тежко да се допадну љубитељима садашњега романтизма; али романтизам прави није плод југо-славјанскога ду-

ха. Ми певамо љубав и рат; ну љубав сјајним уображењем источних народа', а рат мужевном кречином народа, северних".⁶⁹

У истом часопису уз песму „Разговор пастиерски“ од Мате Водопића написан је „наговор“ уредништва у коме се говори о значају еклоге у савременој књижевности. Чланак је непотписан, али га је несумњиво писао Бан. Досадашњи песници, почев од античких, опевали су пастирски живот само са „чисто фантастичне стране“. Бан сматра да песништво, докле се искључиво у округу фантазије задржава, од слабе је користи човечанству; а треба да и оно, као и свака друга умна струка, свој велики плод принесе“. Стога се еклоге, по Бану, мора у савременој књижевности оријентисати „к страни више позитивне“ пастирског живота. Стога би еклоге, уместо што се до данас пишу само за увесељавање грађана, могле да имају и другу функцију — могле би да служе „и за поучавање самих сељанах, којима би се оне, писане будући њиховим простим језиком и слогом, у руке утакле“. У форми лаке поезије могло би се предузети „поправљање свих страстих и пороках обичних сељанима“.

Залажући се за изразито просветитељску поезију Бан је схватио да дидактизам штети правој поезији. Сматрајући да је у тадашњим условима Србије најбитнија друштвена функција поезије Бан настоји да друштвена мисао не остане огољена у песми, већ да срасте са њеном уметничком формом: „Ово је правац, каже Бан, али ваљало би га особитом вештином извести; ваљало би најпре сакрити сваку намеру подучавања: ово све у делима изложити, а уклањати се од голих моралних сентенција и надутога мудровања, које би код сељаках смешно било; ваљало би свему дати тон истинитости, све у хаљину простоте обући; међутим не занемарити упутно улепшање поезије, краткоћу и снажност језика простачкога и особито његово изражавање.“⁷⁰

У часопису „Дубровник“ Бан је изложио и начела књижевне критике, у првом реду драмских дела. Своје ставове о књижевној критици показао је на анализи свога дела „Мејрима или Бошњаци“. Бан је написао ово дело 1847. године па га је „преточио“ у стихове 1849. године а штампано је у Новом Саду 1851. године.⁷¹

Бан је почео рано да пише песме, још 1834. године и то највише на италијанском. До 1838. године знао је за позоришна дела италијанске и француске књижевности. Но тада наилази на француски превод Шекспирових дела. Бан је под снажним утиском Шекспировог стварања спалио све своје књижевне творевине, поштедевши само неке љубавне песме, и зарекао се на седмогодишњу припрему за писање драме проучавањем дела енглеског великана и одговарајућих критика.⁷² После девет година, знамени-

те 1847. године, Бан је написао своје дело „Мејрима или Бошњаци“. У то време сматрало се да ово дело значи у драмској уметности отприлике оно што Бранкове песме представљају у лирској поезији или Мажуранићев спев „Смрт Смаил-аге Ченгића“⁷³ Тако се оно ценило и у иностранству. Но дошле су и критике. У загребачком „Невену“ изашла је критика А. Вебера⁷⁴ на коју Бан одговара идуће године. Но подстакнут свакако Веберовом критиком Бан је штампао у свом часопису „Дубровник“ чланак „Књижевна расуђивања“. У тој аутостудији, анализи своје драме, изложио је своје ставове о драмској уметности.⁷⁵

Бан констатује да српска књижевност мора да назадује ако не буде било солидне књижевне критике. Излаже да књижевна критика треба да буде строга, али објективна и да подстиче писце. Таква критика ће бити „некад цветна шибика, некада оштри мач“. Бан каже да ће таквој критици да „подигне столицу“ у свом часопису. Такву критику примењује Бан на своју драму „Мејрима или Бошњаци“. Приказујући драму подвлачи да у делу у првом реду треба тражити намеру писца. Без тога драма нема моралне вредности. Банова намера је да „тачно и живо“ опише садашњи живот у Босни и да укаже на његову будућност. Разноврсне карактере у драми настојао је да прикаже „истинито“. Карактер главне личности у „битности својој подпуно је истинит, а само развитак тога карактера није на неким местима због пренаглености истиносличан“.

У драми су дошла до изражаја Банова и друштвено-политичка схватања. То је исказао у Турчину Али паши и Србину Новку. Према Бановим схватањима наши народи под Турцима не треба да се ослобађају путем буна, већ користити слабости турске државе, живети добро с Турцима и освајати своја права корак по корак док не дође до коначног националног ослобођења. Србин Новко је патријархалан човек, суров породични старешина који је своју децу навикао на безусловну покорност, сва је њихова будућност у његовим рукама. То је човек са строгим патријархалним начелима праве честитости, искрености, дате речи итд. Но под покорицом суровости налази се осетљива душа која излива љубав према деци али је она скривена у срцу. У јавном животу Новко је патриот, цео живот усмерио је у правцу народног ослобођења. Али је у тој борби умеренак, неће никад да пренагли „уверен да се циљ његов не може постићи наједанпут, него поступно: најпре сатирући силу домаћих Турака, а за то ослањајући се на Султана; пак, како се буде раја мало осмелила, измамљујући при доброј сгоди, или и силом изтергавајући од Султана слободу народа“.⁷⁶ Као што се види, Бан је настојао да наслика у драми прототип савременог српског човека подобног за ослобођење и национални препород по својој концепцији.

Турчин Али паша је такође честит и великодушан човек. У друштвено-политичким тежњама он је умерењак као и Новко. Они се међусобно поштују и чак су и пријатељи не реметећи однос господара и роба. Но и један и други, у духу Банових друштвено-политичких схватања, праве уступке. Господар трпи да му роб говори слободно, а роб се не устеже да господару каже истину. Може се рећи да је Бан настојао да овим уметнички уобличи своју политичку делатност у доба уствобранитеља указујући да је то најцелисходнији пут српског ослобођења и еманипације од Турака.

ПОВЕЉА
ПОРТОВА

Бан подвлачи да је сликање карактера најтежи посао у драмском стварању. То захтева дубоко познавање људске „нарави“. Основно је у томе да карактер буде „истинит“. То не сме да буде „фантастично уображење“.

Бану је била позната поставка да естетско и етичко треба да буду сливени у уметничком делу у амалгамисану целину. Жали се да му је најтеже било у драми Новково осећање према затвореном сину и љубав према слободи „тако сплести једну с другом, њина дела у међусобну зависност ставити и једно из другог природно изсувати да обедвие саставе једно цело, тер произведу једностручност чина“.

На позорницу, према Бану, не треба износити бројне догађаје или необичне и неприродне, већ у ограниченом броју догађаја „тражити човека са његовим крепостима и пороцима, са његовим чувствама и страстима, са тајностима његовога срдца и духа, човека са пуном и нагом природом његовом“.

Настојао је Бан да у драми издиференцира личности и да их прикаже у свој сложености. Тако приказује честитог, умереног и опрезног турског великаша, умереног Турчина, али ватрене нарави и великог јунака, затим Турчина, султановог одметника — смелог, одлучног и непопустљивост, затим Турчина хвалисавца или источњачки суровог, Туркињу робинју која исказује пасју верност својој господарици или младу Туркињу са свима одликама источњачке сензуалности и снажне љубавне страсти нарасле у харемском начину живота. Или приказује патријархално послушног сина чија узвитлана љубавна страст зна да сруши обруче патријархалне послушности. Такође је настојао да издиференцира личности хајдука — осветника, патриота као и обичних пљачкаша. Сматрао је да треба попут сликара да изваја личности у свој изражајној разноликости почев од предњег па до последњег члана: „Скуп карактерах у једном драму има исто изгледати као скуп образах у једном tableau-u. Образи предњи јесу велики и све јим черте јасне; други су

нешто мањи, трећи још мањи, последњи пак сасвим ситни, а свима се черте поступно губе у даљини тако да јих последњима као кроз маглу једва увиђаш“.

И у одговору на Веберову критику драме „Мејрима или Бошњаци“ Бан је изрекао сличне теоретске поставке о драми, само још генералније.⁷⁷ Трагедија, каже Бан, не може да буде морална расправа, већ се у њој морају показати људи са својим осећањима и страстима, али из слика људских осећања и страсти мора да резултира поука, но без „видимога упињања“ писца, која неће штетити уметничким квалитетима. Трагедија треба да прикаже човека онаквим какав је. То је њена основа, „а поправљање човека, да се покаже какав бит мора, то је циљ кому ваља тежити, али га позакрити; кроз опис човека страстљива мора као кроз маглу на позоришту прозирати човек изверстан, и ништа више; а где год би трагичник, попуштајући одвећ узду моралној тежњи, циљ сасвим изполио, где год би од песника постао надувен или укрупњен моралиста, где год би стварност наравну неуместно заменио идеалом нарави, ту би сасвим клонула занимљивост драматична, и он би прекорачио границе својега поља.“⁷⁸

ПОВЕЉА
ОКТОБРА

Бан у овој критици излаже како трагичар треба да слика личност у свој њеној сложености. Ако писац приказује човека окупљеног љубавним страстима, онда мора у његово „пламтеће“ срце „увући мраз разума“. Сваки покрет његовог срца треба да зауздавају строге моралне норме. Тиме ће се страст угушити у својој битности или свести на обично осећање и бити неподобно за трагедију. Љубав мора да „гори“ од страсти иначе ће бити хладна и досадна а заљубљени неће бити трагична особа.

Такву класицистичко-просветитељску драму Бан одбацује у теорији и залаже се за шекспировску драму са третманом личности у свој њеној сложености противречности. Но и у таквој драми, према Бану, мора на целисходан, уметнички начин да тријумфује „крепост“. То је и у теоретском погледу Банов обол поставкама просветитељске драме. Зато Бан препоручује драмском писцу: . . . „постави њега (заљубљеног М.У.) између љубави и крепости, доведи једно с другом у тервење, покажи његово непрестано тергање између та два полуса, откриј с једне стране све зле мисли, плод страсти које га у тајности нападају, а с друге изведи у делу коначну победу његове крепости над тим мислима, пак си га учинио не само удивитељним но и занимљивим; крепост си у њему одержао, а страст неуништиво; показао си у исто доба и човека као што јест и као што мора бити“. Ова Банова поставка има хегелијански карактер.

Да се Бан домогао најразвијенијих теоретских поставки свога доба сведочи и његов чланак „Драмски назори“ написан много доцније.⁷⁹ Бан даје карактеристике анти-

чке, класицистичке, романтичарске и реалистичке теорије о драми показујући како је настајала једна на бази друге превазилазећи је. Указујући на три јединства античке драме као велику тешкоћу за писца истиче да је та драма водила рачуна о психологији личности, о мотивисаности догађаја и побуда личности и поред тога што је судбина често била у опреци са људском вољом. Али су антички драмски писци умели и из такве опречности, као из супротности страсти и положаја личности, да изведу упечатљиве ефекте на великој уметничкој висини те су изгледали као природни. Оваква се драма најдуже одржала, али ју је „поткопала“ у Италији, Француској и Немачкој класицистичка драма коју су „укочили“ и „однародили“ псеудокласицисти.

Затим је настала романтичарска драма која је унела „разновиднију“ и живљу радњу, дала маха страстима и потресла слушаоце снажним и величанственим ефектима. Ова је драма занемарила „истинитост“ настојећи да очара блеском. Она је, по Бану, брзо нестала.

После романтичарске драме настала је „реалистична школа“. „Њој је лежао квасац нешто у школи класичној, нешто у романтичној; и да га је знала ваљано замислити, да је од прве узела природност, здраво и свестрано схваћену, а од друге живост радње с моралним правцем, квасац би био срећно узбујао, и донио свијету благодатну храну. Али ова најновија школа у мјесто да стварни живот узме на око свестрано, са добрим и рђавим његовим појавама, узела га је одмах у почетку једнострано, и то са стране најлошије. Она је црпла своје предмете за роман из талого друштва, из његових најповаренијих слојева, а и „носила је на позорницу неваљалства отмијенога свијета.“⁸⁰

Бан истиче да су све ове „школе“ заступљене даровитим, а античка и романтичарска чак и „велеумним“, писцима. Банова размишљања о будућој књижевности су не само тачна већ звуче и пророчки. Настаће нова књижевност која ће прихватити „припознате љепоте“ прошлости и одбацити познате мане. Тако ће писац створити „складнију, угледнију зграду, у којој ће се огледати лијепа простота класичара, бујна животност романтичара, и стварна истинитост реалистичара; све то препорођено дубљим критеријом и пречишћеним укуком, а управљено на бољитак човјечанскога рода.“⁸¹

Бан је био за демократизацију књижевности и за иманципацију од неплодних страних утицаја. „Ја желим бити pjesник укупног народа, а не искључиво једне класе, која се изображењем од своинства удаљила; ја желим извући на поље оригиналност народа, оплеменивши њу, а не фолски продужавати блијде као и углађене копије западнога свијета.“⁸² Реагујући на стране утицаје

Бан мисли у првом реду на дела романтизма и сентиментализма. Бан је сав за утилитарну књижевност, ону која својим утицајем убрзава друштвени развој. У књижевном делу писац треба да полази од стварности, да покаже каква је и каква треба да буде. У драми се залаже за шекспировску трагедију која полази од стварног живота, приказује личности у њиховој сложеној људској противречности и указује у садашњости на оно што ће настати у будућности. Иако полази од тога да је друштвена мисао од прворазредног значаја у драми и у књижевном делу уопште, домогао се естетичке поставке да идеја не може бити огољена, већ треба да се само назире кроз уметничке квалитете. Веома се залаже у теорији да естетско и етичко буде неодољиво стопљено у књижевном делу.

ПЕРГА

Као што се види, Бан је добро познавао шекспировску трагедију. Знао је врхунске домете естетичких поставки свога доба. Друга је ствар колико је Бан својим књижевним талентом успевао да оствари у поезији и драми оно што је ванредно добро познавао у теоретском погледу. Од великог је значаја и његово инсистирање на објективној књижевној критици и покушај да на свом драмском делу пружи образац такве солидне критике.

* * *

Н А П О М Е Н Е

64. **Маринковић Димитрије**, Успомене и доживљаји 1846 — 1869, СКА, посебна издања, књ. 126, Београд, 1939, стр. 21.
65. **Подунавка**, Бр. 51, 52, Београд, 1847. Под насловом „Обзор књижевни“ штампано је Даничићево писмо из Беча Милошу Поповићу од 9. децембра 1847. године са напоменом да је чланак „у ориџиналу писан познатим Вуковим правописом“. Даничећево писмо делује пророчки: „Мени се све чини да ће се ова година спомињати у српској књижевности, истина не као леп данак у години, али — ако да Бог — као осветак томе лиепоме данку. Ово сам почео одавна слутити. И заиста се моја слутња све више навршује; јер до сад различне прилике и лепе и доста их пролетеше више Срба по небу ведроме. Ја нисам сад доколан а и накан да ти их све набрајам: ако ниси спавао, ти си их видео, а ако си спавао, мучи се сад и распитуј не био се лиенити. Али ћу ти јадну такову прилику газати, коју ми овде од неколико дана гледамо а код вас се још не види. Та је прилика: „Песме Бранка Радичевића“. Ја мислим, да до данас још није један учени Србин овако певао као овај Радичевић, а он пева онако како треба Србин књижевник да пева. — Осим тога у овој се књизи на неколико места ударила права наша срећа са несрећом нашем, прави напредак наш са нашом погуби. — Још у књизи овој језик као суза — чист. Истина још их је мало, врло

мало, кои овако мисле и раде као овај Радичевић, али „не бој се мало стадо, јер би воља оца небескога да ти да царство“!

66. **Подунавка**, бр. 7, Београд, 1845.
67. *Jahrbücher für slavnsche Literatur, Kunst und Wissen* — сшафт, Лајпциг чији је уредник Ј. П. Јордан, професор „славенског“ језика и књижевности на универзитету у Лајпцигу и познати панславист. У овој публикацији, поред начелних панславистичких расправа, излазио је преглед књижевне делатности словенских народа као и биографије истакнутијих књижевника и јавних радника. Писано је о Људевиту Гају и илирском покрету, о нашим, народним песмама, Лукијану Мушичком, часопису „Голубица“, глагољичкој књижевности историји Црне Горе према Сипријану Тоберту „Српском летопису“, „Матици српској“, Ивану Гундулићу, Јовану Суботићу, пословицама Атанасија Николића, Вуковом речнику, Јовану Хаџићу итд.
68. **Подунавка**, бр. 7. Београд, 1845, Стр. 31.
69. **Дубровник**, Загреб, 1851, стр. 189.
70. **Исто**, 1852, стр. 103, 104.
71. **Исто**, стр. 173.
72. **Бошковић Јован**, Матија Бан, Гласник Српског ученог друштва, књ. 65, Београд, 1886, стр. 14.

Историјски архив, Београд, Заоставштина Матије Бана, ф. В, бр. 1, Баново писмо Антуну Казначићу од 12. септембра 1840. године из Цариграда: „Чујем да вам је дошла до рука једна књига моје трагедије »Il Moscovita« те да се то штије по Дубровнику, и цијени одвећ милостиво. Али ме нико неће увјерити да, осим искићена слога и неколико допадљивих појава, штогод вриједи онај умотвор, састављени, не знам ни сам како, за 22 дана мога путовања из Дубровника у Цариград. Нијесам ни мислио штампати га, да ме на то није навео наш земљак и овдашњи адвокат Миха Турчиновић, који је у њему Бог зна шта нашао.

Али док се трагедија штампавала у Цариграду ја најбох први пут у библиотеки Халкинскога училишта на драме Шекспирове, француски преведене. Шта сам осјетио штијући их, колико сам се увјерио пред умом великога Инглеза о мојој малој вриједности, те ћете и сами докучити па мом поступку. Сигјох одмах са Халкиса у Цариград, исплатих штампару дјело, и бацих га на огањ. То исто учиних и са друге двије моје трагедије и с једном драмом »Il terremoto di Ragusa«. И тада одлучих да нећу писати трагедије докле год се, учећи на дјелима великих трагичара, не будем боље дотјерао за тај посао. Шекспир је отворио преданном нов свијет мисли и осјећаја; ја сам тому свијету тек на праг стао.

И пошто се је Турчиновић, поред свега мога настојања да Московљанина уништим, ипак докопао једне књиге и послао вам је у Дубровник, то вас најпонижније молим да ви с том једном оно исто учините што сам ја учинио са свима осталима, па да тако и последњег трага нестане тој умној слабости.

73. **Луцерн Камила**, У спомен Матије Бана Дубровчанина, Љетопис Југословенске академије знаности и умјетности, св. 21, Загреб, 1907, стр. 148.
74. *Weber Adolf*, Суд о позоришном дјелу „Мерими“ списаном по Матији Бану, Невен, бр. 42, Загреб, 1852.
75. **Дубровник**, Загреб, 1851 стр. 173.
76. **Исто**, стр. 183.
77. **Невен**, бр. 14, Загреб, 1853.
78. **Исто**, Прилог 14. броју, стр. 1.
79. **Глас Српске краљевске академије наука**, XXV, Београд, 1891.
80. **Исто**, стр. 6, 7.
81. **Исто**, стр. 8.
82. **Цитат према Луцерна Камила**, У спомен Матије Бана Дубровчанина, Љетопис Југословенске академије знаности и умјетности, св. 21, Загреб, 1907, стр. 148.